

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню сутності правової ідеології як політико-правового явища, обґрунтовуються її теоретико-методологічні засади, аналізуються погляди українських науковців відносно механізмів її формування в умовах глобалізаційних трансформацій національної правової системи України.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, правова система, правова свідомість, глобалізація.

Постановка проблеми та її актуальність.

Складні економічні, політичні, соціальні процеси в сучасному суспільстві демонструють нагальну необхідність нових підходів до багатьох не вирішених проблем у право- та державотворенні. Отже, пропонуємо серед першочергових кроків до аналізу вельми необхідної і важливої проблематики, пов'язаної з сутністю правової системи, зупинитися власне на тому, що вкладається в зміст правової ідеології, як визначається ця категорія, яким є сутнісне «наповнення» цієї категорії тощо.

Мета статті проаналізувати погляди українських науковців відносно механізмів формування національної правової ідеології в умовах глобалізаційних трансформацій національної правової системи України.

Виклад основного матеріалу. Одним із структурних елементів національної правової системи в умовах глобалізації виступає правова ідеологія, передумовами формування якої є: необхідність регулювання суспільних відносин шляхом впливу через правову ідеологію на правосвідомість громадян і інші елементи правової системи; необхідність попередження правового волюнтаризму, використання негативних правових явищ: правового нігілізму, масової дегуманізації й деморалізації; наявність правових норм і ціннісних орієнтирів, що вимагають оформлення засобами правової ідеології.

Ідеологія, як складова свідомості, є об'єктом філософського аналізу, який дає змогу розкрити евристичні (пізнавальні) можливості та соціальні сфери ідеології. Насамперед відзначимо, що ідеологія має об'єктивне соціально-політичне коріння в умовах життя та свідомості людей. Як специфічна форма свідомості ідеологія формується в результаті диференціації суспільства, особливо з появою націй і виникненням суверенних держав. Ідеологія виникає з потреби для яко-

їсь частини суспільства здобути, залучити, забезпечити підтримку з боку населення своєї політики, певного політичного курсу, програми. Ідеологія може виконувати цю роль, оскільки, виражаючи інтереси груп, класів, націй, держав, відповідає їхнім світоглядним та комунікативним потребам. Саме тому ідеологія виступає також потужним засобом організації людей, управління ними та їхньою поведінкою.

На думку Л. С. Тупчієнко, ідеологія – це система поглядів та цілей, в яких усвідомлюються і оцінюються ставлення людей до дійсності та один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямовані на закріплення чи зміну (розвиток) даних суспільних відносин [1, с. 172].

Визначаючи сутність ідеології як родового поняття щодо його похідних, зокрема політичної та правової ідеології, зазначимо, що ідеологія в її сучасному розумінні може бути витлумачена як сукупність основних ідей і положень, які втілюють цінності, інтереси, принципи певного суспільства, групи людей, наукового напрямку тощо [2, с. 149].

Отже, ідеологія є необхідним і важливим елементом сучасного суспільного життя. Вона представлена широким спектром різних систем цінностей і програм їх реалізації. В Україні після кілька десятилітнього панування єдиної ідеології (комуністичної) та своєрідної деідеологізації суспільства поступово утверджується ідеологічний плюралізм.

Конституційний принцип (ст. 15 Конституції України): жодна ідеологія не може визнаватися у якості обов'язкової. Цей принцип закріплює рівність ідеологій в українському суспільстві. Відсутність єдиної або обов'язкової ідеології не можна розуміти, у тому сенсі слова, що органи державної влади взагалі діють незалежно від будь-яких ідеологічних принципів, або знаходяться понад ідеологічною боротьбою у суспіль-

стві. Наявність розмаїття, плюралізму ідеологій у соціальній, правовій державі – це показник її демократичності, відкритості різним ідейним поглядам, теоріям, повагою до ідеологічних спрямувань окремих соціальних груп.

Як відомо, будь-яка держава не може не здійснювати свою ідеологічну функцію, завдання якої полягають, передусім, у морально-правовій та ціннісній консолідації суспільства, мобілізації його потенціалу для досягнення певних, насамперед, конституційно визначених цілей, зняття соціальної напруги, легітимації державної влади. Тобто ідеологічна функція держави спрямована на формування політичної та правової свідомості громадян, утвердженню цінностей правової держави та громадянського суспільства, єдності народу.

Однак, у державі єдина національна правова система, тому тут украй необхідна і єдина, загальна, домінуюча правова ідеологія. Законодавство не може ґрунтуватися на різних типах правових ідеологій на користь тим чи іншим соціальним силам суспільства і потребам конкретної життєвої ситуації, яка, як правило, обмежена часовими і просторовими вимогами. Тому потрібна офіційна державна правова ідеологія, якої, на жаль, сьогодні в державі не має.

Україна як незалежна суверенна держава має необхідні і достатні умови для формування власної правової ідеології, яка б відповідала відповідним ідентифікаційним ознакам українського соціуму, правової країни і громадянського суспільства, самодостатньої особистості, ментальності народу.

З'ясування можливостей правової ідеології як політико-правового феномену пов'язуються, як зазначає М. П. Недюха, з осягненням її сутності в мультипарадигмальному вимірі, а також спроможності до соціально-правового позиціонування та конструювання соціального простору. У мультипарадигмальному вимірі правова ідеологія може бути з'ясована: а) як система правових ідей, поглядів, концепцій і теорій, що відображають інтереси соціальних груп суспільства; б) як цілісне соціально-правове утворення, що працює на забезпечення функціонування базових функцій суспільства, формування громадянського суспільства та правової держави; в) як соціокультурне явище, актуалізоване соціальною групою чи індивідом, що дозволяє вийти на відповідні визначення її сутності, функції, призначення в соціумі [3, с. 6-7].

Правова ідеологія має поставати як моністична в її змістовному та функціональному підпорядкуванні торжеству принципу верховенства права, зорієнтованості на мету та завдання про-

цесу соціальних змін, засобів їх правового забезпечення тощо [4, с. 280].

Несформованість вітчизняної правової ідеології регіоналізує вітчизняний правовий простір, породжує слабкість правової системи, поділяє єдину правову культуру на «східну» та «західну», призводить до втрати чітких політичних і духовних орієнтирів і, як наслідок, до перманентної політичної нестабільності, протистояння [5].

У сучасній юридичній літературі відмічається, що правова ідеологія як складова загальної ідеології не тільки виробляє певне розуміння соціальної дійсності, перспектив її розвитку, а й сприяє утвердженню певного громадського порядку, пропонує цінності, ідеали, норми права, які узаasadничують Україну як країну, перспективи її розвитку [4, с. 280].

Ідеї, які повинні міститися у правовій ідеології, являють собою ціннісні орієнтири, які виявляють активний вплив на правомірну поведінку людини і розвиток суспільних відносин. Ці ідеї мають великий вплив на правотворчий процес, виступають по відношенню до правових норм оціночними орієнтирами.

Формування національної правової ідеології давно стало актуальним питанням українського правового життя, оскільки тут закладені, по-перше, ідейні протипази, обмеження, заборони по відношенню до неправомірних явищ і вчинків, а по-друге, ідейні стимули, мотиви, які сприяють виявленню і укріпленню правомірних засад у суспільстві.

Соціальне призначення правової ідеології виявляється у тому, що вона є продовженням буття права у соціально-правовій практиці, у системі суспільно-правових відносин, які реально складаються під впливом права.

Функціональність правової ідеології є проявом правового впливу на суспільне життя. Цей вплив характеризується певними шляхами, формами, способами, реалізацією принципів права у діяльності офіційних інституцій, а також нормативними, моральними, психологічними та іншими чинниками.

Зміст правової ідеології є широким і багатоманітним, вона містить у собі багато компонентів: це і стратегія законодавства, і принципи правового регулювання, і конституційне будівництво, адміністративно-правова та судово-правова реформи, і захист прав людини, і вдосконалення виборчого права, основ демократії, державності, зміцнення правозаконності, правопорядку і багато іншого.

У якості основної ідеї правової ідеології, на нашу думку, повинна виступати ідея природного

права. Природно-правова складова правової системи відображає витоки права як невід'ємної якості людського буття, у якій закладена та міра свободи, обумовлена природою і людським спілкуванням, яка необхідна для нормального існування людини, відповідно звідси комплекс природних прав і обов'язків: право на життя, власність, особисту незалежність, щастя, обов'язок не посягати на життя, власність, свободу іншої людини. Ідея природного права виступає не тільки як надійний засіб обмеження всевладдя, але й як інструмент соціального захисту людини у державі.

Правовій ідеології необхідно спиратися на юридичний досвід, досягнення загальнолюдської правової цивілізації, на «західну» та «східну» традиції права. Але тут необхідно обирати відповідний юридичний оптим, дотримуючись при цьому міри, а не механічно прилаштовувати до національного правового середовища західні політико-правові інститути та цінності. Тобто творчо сприйняти, зрозуміти зміст і значення загальносвітової юридичної традиції і тільки потім запозичувати із цього досвіду те необхідне, що допомагає змінити українську соціально-правову дійсність у кращу сторону.

Як уособлення права, правова ідеологія – систематизоване уявлення щодо правової дійсності, в основу якої покладені сукупність пов'язаних між собою переконань, настанов, правових поглядів і норм, які формують суспільну та індивідуальну правосвідомість, сприяють утвердженню певного правового порядку, правовідносин, впливаючи на всі сфери соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль тощо.

Вітчизняна політико – правова наука розглядає правову ідеологію, переважно, як складову правової свідомості, яка проявляється, передусім, на теоретичному рівні, оскільки є формою систематизованого, теоретичного знання.

Правова ідеологія має розглядатися як суспільне явище, складова ідеологічної функції держави, яка проявляється, передусім, на теоретичному рівні, оскільки є формою систематизованого теоретичного знання. І в цьому сенсі не можна не погодитися з В. Л. Толстенко, який стверджує, що правова ідеологія, будучи елементом структури правової свідомості, «являє собою систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності)», відображає існуючий стан правовідносин, визначає «основи суспільного сприйняття правопорядку»,

встановлює «основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави» [6, с. 14].

Як слушно зазначає Л. Г. Удовика, «значення правової ідеології у національній правовій системі свідчить про те, що поза змістовними трансформаціями сучасної національної правової ідеології, врахуванням у ній глобальних викликів і загроз, істотно ускладнюється формування стратегічних пріоритетів правового розвитку, їхня практична реалізація, насамперед, розбудова суверенної правової демократичної держави, громадянського суспільства, забезпечення й захист конституційно проголошених прав людини і громадянина, унеможлиблюється залучення до європейського та глобального правового простору» [7, с. 74]. Глобалізація як об'єктивний процес призводить до формування глобального правового простору, поширення і утвердження світових та європейських правових принципів, стандартів. За цих умов постає потреба формування такого вітчизняного соціально-правового простору, який можна було б об'єднати з європейським та глобальним правовим простором на основі спільних європейських і світових правових цінностей і стандартів.

Глобалізація як визначальна тенденція сучасності прискорює і поглиблює взаємодію, посилює взаємозалежність правових систем, спричиняє поступове їх зближення, інтеграцію, формування спільного право-культурного простору, супроводжується визнанням спільних цінностей, принципів, норм, стандартів, зіткненням відмінних правових традицій, звичаїв. Глобалізація активізує впровадження і реалізацію міжнародних правових стандартів у правозастосовну діяльність.

Правова ідеологія є важливим основоположним компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин загалом, формування і функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації, зокрема. Розбудова і розвиток державності та громадянського суспільства не можливі без посилення їхньої правової основи, без обґрунтованої правової ідеології. Як наголошують сучасні вчені, правова ідеологія є складним, суперечливим, комплексним явищем, яке включає в себе сукупність правових ідей, теорій, концепцій, парадигм, переконань, уявлень щодо найбільш оптимального правового розвитку національної правової системи із національної держави. Аналізуючи цю проблему, М. Недюха правову ідеологію визначає як «сукупність правових ідей, поглядів і норм, що в концептуальному вимірі відобража-

ють, оцінюють та цілеорентують процес соціальних змін» [8]. Правова ідеологія впливає на різні підсистеми правової системи, у тому числі і на розвиток правової культури. Правова ідеологія здатна збагачувати її тими ідеями, цінностями, концепціями та принципами, які змінюють правову культуру, підвищують її рівень, дозволяють поширити її серед громадян держави.

У контексті зазначеного уваги заслуговують міркування А. І. Луцького про те, що правова ідеологія виступає рушійною силою прискорення впливу держави на суспільство. Вона є елементом правової системи та виступає як форма єдності держави і суспільства і одночасно – як сфера протистояння держави і суспільства з пріоритет ідеологічних тенденцій [9, с. 27].

Правова ідеологія дозволяє:

- визначити перспективи розвитку національної системи права, цілі соціального розвитку, а також шляхи, правові засоби їх здійснення;
- закласти правові механізми регулювання відносин як усередині влади, так і суспільних відносин, правові регулятори функціонування держави і суспільства як єдиного простору який функціонує та розвивається відповідно до вимог, запитів і потреб національних інтересів;
- дати правову оцінку соціально-правовій ситуації з позиції наближення до соціальної мети, стандартів рівня і якості життя, соціального, правового порядку і справедливості;
- сприяти функціонуванню суспільства як цілісного соціального організму, вищою цінністю якого є людина, її права та свободи;
- закласти теоретико-методологічні підвалини визначення змістовних і функціональних характеристик правової політики, а саме: концептуального обґрунтування розвитку вітчизняного законодавства; висвітлення тенденцій процесу змін українського суспільства в частині політико-правового забезпечення його функціонування чи, принаймні, тенденції розвитку національного законодавства; законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин;
- формуванню безпечного соціального та політико-правового простору, виходячи з утвердження та реалізації прав і свобод людини та громадянина як відправних, основоположних щодо пошуку адекватних відповідей на виклики, ризики і небезпеки глобалізованого світу тощо.

Несформованість правової ідеології має своїм наслідком ігнорування окремих усталених традицій нормопроекування, законотворчості та законодавчої діяльності, породжує спроби не-

критичного перенесення законотворчих проектів західноєвропейських стандартів на вітчизняні терени, намагання соціальні проблеми модернізаційного розвитку розв'язувати шляхом адміністрування, нехтуючи при цьому законними національними інтересами громадян.

Правова ідеологія, обґрунтована відповідно до положень класичної, некласичної та постнекласичної інтелектуальних традицій, постає важливим чинником формування громадянського суспільства, правової соціалізації індивіда, утверджує й розвиває вітчизняні традиції правотворчої, законодавчої і правореалізуючої діяльності і, відповідно, протистоїть будь-яким не правовим спробам регулювання соціальних відносин.

Сучасна національна правова ідеологія під впливом глобалізації та внутрішньо-суспільних проблем перебуває в стані динамічної трансформації і ускладнення.

Перед Україною гостро постали питання щодо збереження національного суверенітету держави в умовах глобалізації, її членства в міжнародних, наднаціональних організаціях, спрямованості сутнісних і змістовних трансформацій національної правової системи. Стало очевидним, що проблеми трансформації правової системи, правової ідеології пов'язані з еволюцією процесу управління соціально-правовими процесами, якісно новими, більш оптимальними і адекватним новим сучасним реаліям правовим регулюванням суспільних відносин.

Таким чином, розвиток і змістовне оновлення національної правової ідеології триває, супроводжуючись зіткненням різних поглядів і переконань. Правова глобалізація супроводжується поширенням ліберальної правової ідеології та, водночас, ідеології глобалізму. На відміну від ліберальної правової ідеології, ідеологія глобалізму за своєю сутністю є економоцентричною, керується цінностями вільного ринку, яким поступаються цінності правові, екологічні, культурні, політичні тощо. Зазначене «на тлі» плюралізму ідеологій, що гарантується ст. 15 Конституції України, зумовлює нагальну потребу у формуванні обґрунтованої національної правової ідеології як концептуальної основи правової політики, яка в змістовному та функціональному аспектах підпорядкована принципу верховенства права, гарантує і захищає права і свободи людини і громадянина, забезпечує ефективність законодавства, сприяє формуванню цілісної національної правової системи, захищає національні інтереси, гарантує оптимальне функціонування правової держави і громадянського суспільства,

надає адекватні та дієві політико-правові засоби забезпечення від викликів, ризиків і небезпек, спричинених глобалізацією, сприяє зміцненню міжнародного авторитету України, позиціонує Україну як цивілізовану європейську державу в глобальному правовому просторі.

Висновки. Аналіз джерельної бази з проблем правової ідеології дає підстави зробити висновок, що її дослідження здійснюється в наступних основних напрямках: по-перше, як різновид правової діяльності різних суб'єктів права; по-друге, як сукупність заходів, завдань, програм, настанов для досягнення певних цілей (насамперед, розбудови правової держави і захисту прав і свобод людини та громадянина); по-третє, як соціально-правове явище, іманентно пов'язане із правовою культурою і правовою свідомістю; по-четверте, як правова категорія.

Література

1. Тупчієнко Л. С. Політологія: підруч. (для студ. вищ. навч. закл.) / Л. С. Тупчієнко. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 268 с.
2. *Ідеологія* // Соціологічна енциклопедія / Редкол.: Астахова В. І., Богіров В. С., Городяненко В. Г. та ін. – К.: «Академвидав», 2008. – 561 с.
3. Недюха М. П. *Правова ідеологія українського суспільства*: Монографія / М. П. Недюха. – К.: «МП Леся», 2012. – 400 с.
4. Удовика Л. Г. *Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір*: Монографія. / Л. Г. Удовика. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
5. Недюха М. *Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології* / М. Недюха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1724>.
6. Толстенко В. Л. *Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу* / В. Л. Толстенко // *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 41. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – С. 10-18.
7. Удовика Л. Г. *Правова система України: глобалізаційні трансформації* / Л. Г. Удовика. – Запоріжжя: КСК, 2014. – 320 с.
8. Недюха М. П. *Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін* / М. П. Недюха // *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. – 2011. – № 1. – С. 14-41.
9. Луцький А. І. *Сучасна філософсько-правова та теоретико-правова думка про правову ідеологію (досвід України та пострадянських країн)* / А. І. Луцький // *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки*. – Запоріжжя. – 2013. – № 4. – 206 с.

Р. А. Калюжний

Проблемы и перспективы развития национальной правовой идеологии в условиях глобализации

Статья посвящена исследованию сущности правовой идеологии как политико-правового явления, обосновываются ее теоретико-методологические основы, анализируются взгляды украинских ученых относительно механизмов ее формирования в условиях глобализационных трансформаций национальной правовой системы Украины.

Ключевые слова: идеология, правовая идеология, правовая система, правовое сознание, глобализация.

R. Kaliuzhnyi

Problems and prospects of development of the national legal ideology in the context of globalization

The article is devoted to the legal nature of ideology as a political and legal phenomenon. The author substantiates theoretical and methodological foundations of the ideology, analyzes the views of Ukrainian scientists on the mechanism of its formation under conditions of globalization and transformation of the national legal system of Ukraine.

Key words: ideology, legal ideology, legal system, legal consciousness, globalization.